

O ŁAKOMSTWIE SŁÓW PARĘ POLSKIE LEKSEMY O RDZENIU ŁACZ-/ŁAK-

ZUZANNA KRÓTKI

Uniwersytet Śląski
zuzanna_krotki@interia.pl

A few words about greediness. Polish lexemes containing the root *łacz-/łak-*

The paper presents the word family of the *łacz-/łak-* root. The material included 51 word forms, gathered from all accessible lexicographical sources of the entire history of the Polish language, and were presented in the form of a word formation nest. The aim of the analyses was to show the internal structure of the motivating relations between the center of the nest *-*olkati, olćp*, and a group of words of different levels of derivation. The studies tried to answer the question of how the word forms of the *łacz-/łak-* root were built. The (re)construction of the nest was used to discuss the discerned transformations and aided in defining the character of the changes in meaning of the examined units.

The patterns of suffixal connections presented in the paper allowed tracing the paths of word formative development of individual formations. They have also enabled pointing out the transformations which were most important for the changes in the nest of the root *łacz-/łak-*.

Keywords: historical word formation, word formation nest, linguistic transformation, historical semantics, disappearance of lexemes

Słowa kluczowe: słowotwórstwo historyczne, gniazdo słowotwórcze, zmiana językowa, semantyka historyczna, zanik leksemów

„Ubacz grzechow siedm być teże, ktore wiodą do piekł dusze: pycha, łakomstwo z fryjerstwem, gniew, zazdrość, gnuśność z obzarstwem. Człowiek ty rzeczy pełniący Bogu jest bardzo śmierdzący” [Wydra, Rzepka 1984: 316–317]. Cytowany

fragment *Peccata mortalia*, zawarty został w dziele Stanisława Zaborowskiego: *Orthographia seu modus recte scribendi et legendi polonicom idioma quam utilissimus*, którego celem było uporządkowanie zasad polskiej pisowni. Obecność tej wierszowanej części katechizmowej w słynnym traktacie o ortografii świadczy o tym, jak istotna była u progu XVI wieku znajomość siedmiu grzechów głównych. Zaskoczenie budzić może znaczenie leksemu *łakomstwo*, który, dziś wiązany z *obżarstwem*, w dawnych wyliczeniach odgrywał rolę polskiego odpowiednika nazwy *avarita* ‘chciwość’. W artykule pragnę odtworzyć prymarne sensy przywołanej nazwy. Na początku przedstawię synchroniczne podejście do wyrazów o rdzeniu *łak-/łacz-*. Następnie przyjrę się etymologii i semantyce czasownika *łaknąć*, by móc zaprezentować rodzinę leksemów opartych o rdzeń *łak-/łacz-* wyekscerpowanych ze wszystkich dostępnych źródeł leksykograficznych. Na koniec zastanowię się nad kierunkiem zmian w znaczeniach analizowanych formacji.

Współczesne centra gniazd o rdzeniu *łak-*

Analizę gniazd słowotwórczych wykorzystać można w celu zobrazowania mechanizmów zanikania leksemów¹. Bogata niegdyś rodzina wyrazowa o rdzeniu *łacz-/łak-* zachowana została w szczątkowej postaci. SGS, biorąc za centrum gniazda czasownik *łaknąć*, wyodrębnia zaledwie dwa derywaty². W przypadku, gdy autorzy wspomnianego leksykonu za bazę rodziny o rdzeniu *łak-/łacz-* uznają przymiotnik *łakomy*, rozróżniając przy tym dwie na pierwszy rzut oka różne treści (tj. ‘żarłoczność’ i ‘chciwość’), liczba elementów leksykalnych gniazda wynosi sześć:

ŁAKOMY 1. ‘przywiązujący zbyt wielką wagę do jedzenia’	
łakom-czuch	Ad, S
łakom-stwo	Ad, S
łakom’-ić się	Ad, V
z-łakomić się	Ad, V, V
[łakom’-e]	Ad, V, Adv

¹ Warto przywołać dzieje rodziny wyrazu *konstytucja* prezentowane przez Krystynę Długosz-Kurczabową [SEJP; zob. też. Kleszczowa 2007: 59–72].

² Zob. SGS:

ŁAKNAĆ <i>daw.</i> dziś <i>ksiązk.</i>	V
[łakń-enie] Dun. 2. [MSJPN: <i>med.</i>]	V, S
[z-łakń-ony] <i>ksiązk.</i> [Dun.: <i>rzqd</i>]	V, Ad

[ŁAKOMY] 2. 'chciwy, żądny, zachłanny'

łamom'-ić (się)	Ad, V
[po-łakomić się]	Ad, V, V,
z-łakomić się	Ad, V, V
[łakom'-e]	Ad, Adv (SGS)

Autorzy SGS postulują, by przy wyborze podstawy słowotwórczej i kierunku motywacji przyjąć kryterium dominacji systemowej. Ujęcie to wymaga znalezienia dla derywatu takiej bazy, która pozwoliłaby mówić o formalno-semantycznym typie podstawy motywującej, umożliwiającej poprawną analizę maksymalnej liczby formacji o analogicznej budowie [Jadacka 2003: 32]. Na ogół przyjmuje się motywację czasownikową [Skarżyński 2003: 41–55], jednak z synchronicznego punktu widzenia związek między jednostkami *łaknąć* a *łakomy* został zatarty. W niniejszym artykule pragnę odtworzyć sieć relacji słowotwórczych zachodzących pomiędzy wszystkimi, rejestrowanymi od staropolszczyzny jednostkami o rdzeniu *łacz-/łak-*. W opisie uznaję elementy badanego gniazda za polisemiczne, bowiem, jak pokazały przeprowadzone analizy, sens 'chciwość, zachłanność' wygenerowany został na skutek przesunięcia metaforycznego [Buttler 1978].

Etimologia i semantyka czasownika *łaknąć*

Powszechnie uważa się, że prapostać leksemu *łaknąć* - **olknāti* [SSław; SBań; SBor; SBr] to inchoatiwum [SPsł] o znaczeniu 'zacząć, być głodnym' utworzone od **olkati, olčŏ* 'cierpieć głód'. Formacja ta mieści pie. pierwiastek *ol-* 'czynić wewnątrz pustym', który implikuje stereotyp pustego wnętrza (żołądka, brzucha) osoby głodnej [SBań]. Przywołana prasłowiańska baza (**olkati, olčŏ*) przyczyniła się do powstania niezachowanego już czasownika *łacznieć* (**olčbněti, olčbněŏ*) 'głodnieć', rzeczownika *łakota* (**olkota*) 'łaknięcie, żądza, głód' [SSław], jak również wspomnianego już inchoatiwum *łaknąć*. Wymienione derywaty uznać należy za elementy centralne rodziny wyrazowej od psł. formy **olkati, olčŏ*. Leksemy derywowane od tych jednostek pozwalają (od)tworzyć gniazdo w następującej postaci:

[*olkati, olčŋ]	V
łak-ną-ć	V, V
łakń-enie	V, V, S
[łakń-ący]	V, V, Ad
[łakniącz-ka]	V, V, Ad, S
łak-omy	V, V, Ad,
[łakom'-ec]	V, V, Ad, S
[łakom-ca]	V, V, Ad, S
łakomcz-uch	V, V, Ad, S
[łakom-ość]	V, V, Ad, S
[łakom-oć]	V, V, Ad, S
łakom-stwo	V, V, Ad, S
[łakom-ny]	V, V, Ad, Ad
[łakomn-iś]	V, V, Ad, Ad, S
[łakom-ski]	V, V, Ad, Ad
łakom'-e	V, V, Ad, Adv
łakom-o	V, V, Ad, Adv
łakomić , łakom'-ić się	V, V, Ad, V
[łakom'-eć]	V, V, Ad, V, V
[u-łakimić się]	V, V, Ad, V, V
roz-łakomić się	V, V, Ad, V, V
po-łamomić się	V, V, Ad, V, V
z-łakomić się	V, V, Ad, V, V
[łakn-y]	V, V, Ad
[łak-o-żyr-ca]	(V+), V, S
[łak-o-żyr-stwo]	(V+), V, S
[łakota]	V, S
[łakot-ka]	V, S, S
[łakotecz-ka]	V, S, S, S
[łakot-ek]	V, S, S
[łakot-niś]	V, S, S
[łakotniś-a]	V, S, S, S
[łakot-nik]	V, S, S,
[łakotnicz-ka]	V, S, S, S
[łakot-ny]	V, S, Ad
[łakotń-e]	V, S, Ad, Adv

[łakot-liwy]	V, S, Ad
[łakotliw-ość]	V, S, Ad, S
[łakotliw'-e]	V, S, Ad, Adv
łakoć-ić	V, S, V
łak-oć	V, S, V, S
[łakoć-arz]	V, S, V, S, S
[łakociar-ka]	V, S, V, S, S, S
[łakoc-enie]	V, S, V, S
[łaczn-ęć]	V, V
[łaczn-ąć]	V, V, V
[łaczn-enie]	V, V, S
[wy-łacnieć]	V, V, V
[łaczny/łaczen]	V, V, Ad
[łaczn-ość]	V, V, Ad, S
[łaczn-ący]	V, V, Ad, Ad

Na początku przyjrzymy się derywatom do *łacnieć*. Tworzyły one obszerny zbiór elementów o znaczeniu bliskim psł. źródłom. Czasownik *łacznąć*, powstały w wyniku kontaminacji *łacnieć* i *pragnąć* [SSław], przez całą swą historię mieścił treści bazowego **olkati, olčp* 'być głodnym'. W leksykonach rejestrujących dawne słownictwo nie odnajdujemy użycia przenośnego 'zachowywać się chciwie', mimo że leksem *łacznąć* stosowano wymiennie z *łaknąć*. Możliwe, że wspomniana substytucja (*łacznąć* i *łaknąć*) przyczyniła się do dłuższej egzystencji formy *łacznąć* od swej słowotwórczej bazy – *łacnieć*. Nie ulega jednak wątpliwości, że na podstawie *łacnieć* utworzone zostało gerundium *łacznienie* 'uczucie głodu', przymiotnik *łaczny* 'łaknący, głodny, potrzebujący' oraz czasownik prefiksalny *wyłacnieć* 'wygłodnieć, zgłodnieć', którego przedrostek, sugerując efektywność akcji (por. np. *wygolić, wygnić, wymarznąć* [zob. Janowska 1999: 89]), przywołuje pie. stereotyp pustego, kompletnie opróżnionego żołądka. Rdzeń analizowanej jednostki (*wy-łaczn-ęć*) uległ modyfikacji pod wpływem mazurzenia [SSław]. Jeśli mowa o przymiotniku *łaczny* (*łaczen*), bez trudu da się zauważyć, że pełnił on funkcje bazy dla swego stosunkowo rzadkiego równoznacznika – *łacznący* oraz dla nazwy obżarstwa – *łaczność*. Warto dodać, że analizowana grupa jednostek o rdzeniu *łacz-/łac-* nie wносиła znaczenia przenośnego bliskiego łacińskiemu *avaritia* 'chciwość'.

Z analogiczną sytuacją spotykamy się w przypadku derywatów od rzeczownika *łakota*. Jednostka ta, o formacie *-ota* obecnym w derywatach typu: *krzypota*, *drzemota*, prymarnie znaczyła 'żądę jedzenia, głód' [SPsł]. Pod wpływem języka łacińskiego treść przywołanej bazy uległa rozszerzeniu. *Łakota* zaczęła mieścić analogiczne sensory do nazwy *gula*, tj. 'gardziel, gardło, przełyk' oraz 'grzech obżarstwa' [SLS]. Ostatni spośród wymienionych odcieni semantycznych odgrywał rolę dominanty znaczeniowej analizowanej nazwy, która przez całą swą historię wiązana była z nieumiarkowaniem w jedzeniu³. Nie powinien zatem dziwić fakt, że wszystkie derywaty rzeczownikowe od *łakota*, tj. *łakotka*, *łakotek*, *łakotniś*, *łakotnik*, jak również inne elementy tej rodziny leksykalnej o sufiksach złożonych (*łakoteczka*, *łakotnisia*, *łakotniczka*) wiązane były z kategorią 'obżarstwo'. Obecne od prasłowiańszczyzny hipokorystyczne formanty tych jednostek (*-ka*, *-ek*, *-iś*, *-nik*) [SPsł], świadczące o małości przedmiotu, wносиły znaczenie ironiczne, służyły zatem ośmieszeniu osoby łakomej, skłonnej do obżarstwa. W celu deprecjacji takiego człowieka stosowano też przymiotnik typu: *takotny* 'łakomy' [SStp] i *takotliwy* 'smakosz' [SXVI]. Od XVI wieku formacje te występują wyłącznie w tekstach o charakterze potocznym, mimo że w staropolszczyźnie odnotowano kolokację *grzesznik takotny* [SStp]. Interesujące wydaje się znaczenie leksemu *takotliwy*, którego struktura słowotwórcza sugeruje, że przymiotnik miał charakter skłonnościowy, nazywał wszak cechę osobowości – upodobanie do wyszukanego jedzenia. Ze współczesnego punktu widzenia trudno wiązać grzech obżarstwa ze smakoszostwem. Należy jednak pamiętać, że teologia moralna końca XIX wieku wykazała aż cztery odcienie znaczeniowe grzechu *gula*, tj. *praepropere* 'za wczesnie', *nimis* 'za wiele', *ardenter* 'jedzenie w sposób chciwy, żarłoczny' oraz *laute et studiose* 'wyszukiwanie potraw wykwinnych' [Zwoliński 2008: 7]. Można zatem przypuszczać, że treść 'smakoszostwo' obecna była w rodzinie leksykalnej wyrazu *łakota* od staropolszczyzny, mimo że na tym etapie rozwoju języka praktycznie nie znajdujemy żadnych poświadczeń tekstowych. Natomiast XVI-wieczne wyrazy typu: *takotliwy*, *łakocić się*, *łakoć*, *łakotka*, *łakotnie*, a także *łakotnik* mieszczą sensory świadczące o upodobaniu do wyszukanego jedzenia. Uznaje się, że leksem bazowy *łakota* około XVII/XVIII wieku uległ specjalizacji, w wyniku której do połowy XX wieku notowany jest w znaczeniu 'przysmak, ponęta, smakołyk' [SJPD].

³ W tekstach XVI wieku odnaleźć można nieliczne poświadczenia wiążące *łakotę* z 'chciwością' np.: „Wlekli ojczyzny dla swojej łakoty, gdy rozciągnęła królowa wór złoty, mianował prymas prawdy nie mający za sześć tysięcy” [SXVI, Praga 1588, A4].

Z całego gniazda o rdzeniu *łak-/łacz-* najlepiej zachowane zostały elementy powstałe na bazie czasownika *łaknąć*. Bezpośrednio od tej podstawy motywowane jest gerundium: *łaknienie* 'głód' oraz trzy przymiotniki, z których pierwszy – *łakny* 'głodny' [SWil] utworzony został pod wpływem stp. *łaczny*, dwa pozostałe stanowią przykład zadiektywizowanych imiesłów: *łakniący* to imiesłów o charakterze czynnym, *łakomy* kontynuuje prasłowiański imiesłów bierny czasu teraźniejszego, chociaż w tekstach wnosi znaczenie czynnościowe [Kleszczowa 2003: 109]. Krystyna Kleszczowa dostrzegła, że przywołane imiesłowy weszły w relacje synonimii słowotwórczej, wszak w dublecie *łakniący* [SStp] i *łakomy* [SStp] wyraźnie widać semantyczną zgodność starych imiesłów pod względem strony [2003: 105]. U progu staropolszczyzny obserwujemy początek substancywizacji tych przymiotników⁴, jednak tylko jeden z nich⁵ – *łakomy* „o nieproduktywnym formancie” [zob. Kleszczowa 2004: 51-66] stał się bazą dla późniejszych nazw rzeczownikowych. Zapewne przyczyną tego zjawiska była szersza treść semantyczna analizowanego leksemu, który w zależności od kontekstu wносił znaczenie bliskie prasłowiańskiemu: 'żarłoczny, łakomy' lub sens przenośny: 'chciwy' [SStp].

Tak więc przymiotnik *łakomy* stał się podstawą dla takich apetytywów, jak *łakomic* [SStp], *łakomca* [SXVI] i *łakomczuch* [SW]. Formanty *-ec* i *-ca*, za pomocą których tworzone są nazwy nosicieli cech, służyły jedynie substancywizacji przymiotników (por. np. *ślep'-ec*, *rad-ca*) [SPsł], zatem znaczenie ekspresywne tych derywatów mieściło się w rdzeniu. Co ciekawe, analizowane jednostki wiązane były na ogół z grzechem chciwości, nie z obżarstwem⁶. W staropolszczyźnie nie odnotowano bowiem fragmentów, w których to *łakomic* nazywałby osobę żarłoczną, Jan Mączyński natomiast z wyrazem *łakomca* w znaczeniu 'obżartuch' podaje tylko jeden fragment. Można zatem przypuszczać, że do końca XVIII wieku dominantą semantyczną przymiotnika *łakomy* oraz powstałych na jego bazie apetytywnych nazw osób był sens metaforyczny 'chciwość' („Otóż ten to łakomic, ten liczykrupa” [SL, Teatr 36 b 109]; „Zły łakomcze bezdenny, choć masz pełne wory, ty przeciw łakniesz, ciekasz na przekłete zbiory” [SL, Gaw. Siel. 386]).

⁴ Por. np. „(...) usłyszając to licemiernicy, którzy są byli łakomi (...)” [SStp, Rozm. 391]; „Spowiadam się..., że łakniącego nie nakarmił” [SStp, Spow. 6].

⁵ Leksem *łakniączka* pojawia się tylko w SW bez podania przykładów użycia.

⁶ Artur Rejter włącza jednostki te do pola ŁAKOMSTWO rozumiane jako „obżarstwo”, chociaż poświadczeń takich jest bardzo mało [zob. Rejter 2006: 130].

Co ciekawe, ta, wydawać by się mogło, stabilna w XVIII wieku treść o charakterze przenośnym, w SWil uznana została za rzadką. Nie powinien zatem dziwić fakt, że notowany od początku XX wieku ekspresywizm *łakomczuch* nazywał tylko osobę żarłoczną. Mimo sugestii Andrzeja Bańkowskiego [SBań], jakoby leksem ten utworzony został od badanych wcześniej *łakomic*, *łakomca*, włączyłam formację *łakomczuch* do derywatów motywowanych bezpośrednio od *łakomy*. Wszak ekspresywny i dość produktywny u progu XX wieku formant *-uch* [SSław] od prasłowiańskiego budował rzeczowniki atrybutywne właśnie od przymiotników [SPsł], czego przykładem jest chociażby wyraz *łakomcz-uch*, także *leni-uch*, *biel-uch*.

Od *łakomy* wygenerowane zostały także elementy kategorii *nomina essendi*. Derywaty te z klasy przymiotników do rzeczowników transponowano najczęściej za pomocą formantu *-ość⁷*, *-oć*, rzadziej *-stwo*. W polszczyźnie XIV/XV wieku mamy zatem aż trzy nazwy tej samej cechy utworzone od *łakomy*, tj. *łakomość*, *łakomoć* i *łakomstwo*, z których ostatnia figuruje w tekstach najczęściej⁸. Wszystkie one w staropolszczyźnie poświadczane zostały jako nazwy grzechu *avarita* ‘chciwość’, natomiast prymarny sens ‘obżarstwo’ na tym etapie rozwoju polszczyzny zarejestrowany został tylko jeden raz w *Rozmyślaniu przemyskim*⁹. Więcej fragmentów z wyrazem *łakomstwo* (*łakomość*) w znaczeniu ‘żarłoczność’ odnotowano w tekstach XVI wieku. Nadal jednak treść tę uznaje się za peryferyczną. Nawet SL definiuje *łakomstwo* (*łakomość*) jako ‘chuć, wielkie czego pragnienie, chciwość’ [SL], nie podaje też przykładów wnoszących ‘obżarstwo’. Warto dodać, że do połowy XX wieku *łakomstwo* występuje jako nazwa trzeciego grzechu głównego, mimo że SWil i SW odcień semantyczny ‘pragnienie bogactw’ traktują jako treść poboczną, nawet przestarzałą.

Derywaty przymiotnikowe od *łakomy* (tj. *łakomski* [SW], *łakomny* [SW]) uznać należy za indywidualizmy rejestrowane tylko w SW. Formanty tych jednostek są puste semantycznie, wszak wyrazy te nie wnoszą nowych znaczeń. Leksem *łakomny* ma charakter dialektalny, wygenerowany została natomiast na wzór *liszny*, *krwawony* [SSław]. Również przysłowki *łakomie* [SStp] i *łakomo* [SStp] nie wymagają dłuższej refleksji, bowiem trudno w ich przypadku mówić o treści bliskiej które-mukolwiek spośród grzechów głównych.

⁷ W SStp odnotowano ponad 500 formacji z elementem *-ość* [zob. Kleszczowa 1996: 82].

⁸ Formacje te współfunkcjonowały ze sobą do końca XV wieku, co wiąże się z typowym dla staropolszczyzny zjawiskiem redundancji [zob. Kleszczowa, 2006: 47–53].

⁹ „O tem, jako czczecie diabeł chciał miłego Jezusa łakomstwem pokusić” [SStp, Rozm., 1997, sim. ib.].

Interesująca wydaje się natomiast grupa leksemów czasownikowych od *łakomy*. Bezpośrednio od tej podstawy motywowane są dwie słowoformy, tj. *łakomić* [SStp] i *łakomić się* [SStp]. Pierwsza z wymienionych stosowana była dość rzadko w celu nazwania czynności polegającej na nakłanianiu do łakomstwa, druga natomiast charakteryzowała silne pragnienie bogactwa lub jedzenia ('pieniądze w łakotach przejeść' [SL]). Przywołana treść leksemu *łakomić się* rejestrowana była przez całą historię języka polskiego. Nadal czasownik ten znaczy 'mieć na coś chęć, pragnąć czegoś' [USJP], chociaż repertuar jego derywatów prefiksalnych uległ licznym modyfikacjom. Najdawniejszym wyrazem pochodnym od *łakomić się* był czasownik *ułakomić się* [SStp], którego rzadki przedrostek *u-* prymarnie znaczył 'oddalać się od lokalizatora' [Janowska 1999, 43]. W niektórych jednak staropolskich formacjach wnosił treść przenośną, wskazującą na skutek czynności [Janowska 2007: 59], zatem efekt, widoczny rezultat działania subiekta. W leksemie *ułakomić się* mamy do czynienia ze znaczeniem wtórnym prefiksu *u-*, czego potwierdzeniem jest chociażby fragment: „Ułakomił się jeden na płaszcz szkarłatny” [SL, Falib. O.]. Zdanie to rozumieć należy jako: 'ktoś pod wpływem łakomstwa zabrał rzecz należącą do bliźniego'. Zatem formacja *ułakomić się* konotowała rezultat czynności, którym mogła być kradzież lub oszustwo.

Nieco inne znaczenie implikują prefiksy *roz-* i *po-*, które od staropolszczyzny budowały formacje fazowe, nazywały bowiem początek czynności (por. np. *rozgniewać się*, *rozleniwzić się*, *pokochać*). Derywaty od *łakomić się* z tymi przedrostkami (*rozłakomić się* [SL], *połakomić się* [SWil]) poprzez swą strukturę słowotwórczą przywoływały przyczynę czynności, pod wpływem której subiekt stawał się *łakomy*. Od początku swej historii mieściły zatem znaczenie analogiczne do *łakomić* 'stawać się łakomym' [SXVI] oraz do *złakomić się* [SW] 'ulec chęci zjedzenia czegoś, połakomić się na coś'.

Na koniec przyjrzymy się kompozycjom. Sposób opisu tego typu formacji w analizie gniazdowej nie należy do łatwych. W SGS struktury złożzeń umieszczone zostały we wszystkich gniazdach tworzonych przez podstawy motywujące. Podczas analizy gniazdowej należy zatem zaznaczyć, że jedna z podstaw należy do gniazda. W tym też celu, korzystając z sugestii Hanny Jadackiej [Wstęp, SGS, T. 1, s. 22], opis złożzeń *łakożyrcą* [SStp] i *łakożyrstwo* [SStp] wzbogaciłam o symbol podstawy *źreć* umieszczony w nawiasie ze znakiem „+”. Przywołane jednostki wywodzą się od istniejącego w polszczyźnie doby sta-

ropolskiej zestawienia o charakterze frazeologicznym [Handke 1976: 22; Janowska 2000: 191–196]. Powstały bowiem na skutek zespolenia paratezy *łakomie żreć* [SXVI]. Przywołany zwrot mógł nazywać ‘zachłanny sposób pochłaniania pokarmu’ (por. np. „Zbytne łakomstwo, a to gdy niekto łakomie żre a połyka niedobrze żując” [SXVI, Sien. Lek. 13]), jednak czasem wnosił znacznie przenośne bliskie *chciwości* („Panowie lichwiarze jako głodni krucy do ścierwu zbieżeli się, do pożarcia mojej ubogiej majątności, muszą te kawalce dusznie wyrzucić, które tak łakomie żarli” [SXVI, Ciek. Port. 89]). Badając użycia kompozycji *łakożyrca* i *łakożyrstwo*, odnajdujemy zaledwie jedno poświęcenie wiążące te derywaty z zachłannością.

Przeprowadzone analizy dowodzą, że większość jednostek o rdzeniu *łacz-/łak-* wyszła z użycia. Elementy badanego gniazda przez całą historię polszczyzny mieściły, wywodzącą się z prasłowiańszczyzny, treść ‘pragnienie pokarmu, napoju’. Sens ten ulegał nieraz intensyfikacji, w wyniku której jednostki o rdzeniu *łacz-/łak-* wiązane były z kategorią ‘obżarstwo’. Z żądzą zaspokojenia potrzeb fizjologicznych skojarzona też została ‘chciwość’, rozumiana jako przywiązanie do bogactw, nadmierne pragnienie pomnażania majątku. Leksemy badanego gniazda funkcjonowały zatem w obrębie dwóch kategorii, stanowiących nazwy grzechów głównych.

Warto dodać, że od staropolszczyzny do połowy XX wieku *łakomstwo* figurowało w katalogu *peccata capitalia* jako nazwa grzechu *avaritia* ‘chciwość’. Do końca XVIII wieku frekwencyjnie częściej mieściło natomiast sens przenośny konotujący ‘pragnienie bogactw’. Prymarne znaczenie tej jednostki ‘żądza, pragnienie pokarmu’ nie zostało jednak w pełni wyrugowane, o czym świadczy ekspansywność tej treści obserwowana u progu XX wieku.

Można zatem powiedzieć, że zmiany, jakie dokonały się w obrębie niektórych elementów gniazda o rdzeniu *łacz-/łak-*, miały charakter kladogenezyczny, bowiem leksem o znaczeniu *x*: ‘pragnienie zaspokojenia głodu’ stał się podstawą do utworzenia treści *y* ‘pragnienie bogactw’, mimo że sens *x* nadal został zachowany [Niewiara 2003: 118].

Bibliografia

Słowniki

- SBAŃ: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, A. Bańkowski, t. 1–2, Warszawa 2000: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SJPD: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1969: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SEJP: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, K. Długosz-Kurczabowa, Warszawa 2006: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SGS: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*, t. 1.: *Gniazda odprzymiotnikowe*, T. Vogelgesang, red. H. Jadacka, wstęp H. Jadacka, Kraków 2001: Universitas; t. 3: *Gniazda odczasownikowe*, red. M. Skarżyński, I. Burkacka, Kraków 2004: Historia Iagiellonica.
- SL: *Słownik języka polskiego*, B. S. Linde, Warszawa 1807–1814.
- SŁS: *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, red. M. Plezia, Warszawa 1975–1977.
- SPRŚL: *Słownik prastowiański*, red. F. Sławski, Wrocław 1974–2001.
- SSŁAW: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, S. Sławski, t. 1–5, Kraków 1952–1982: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- SSTP: *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Warszawa – Wrocław – Kraków 1966–2000: IJP PAN.
- SW: *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- SWIL: *Słownik języka polskiego*, red. A. Zdanowicz, M. Bohusz-Szyska, t. 1–2, Wilno 1861.
- SXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966: Ossolineum.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, S. Dubisz, Warszawa 2003: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Opracowania

- BUTTLER D., 1978: *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- HANDKE K., 1976: *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*, Warszawa–Wrocław–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd. Polskiej Akademii Nauk.

ZUZANNA KRÓTKI

- JADACKA H., 2003: *Zagadnienie motywacji słowotwórczej w opisie gniazdowym*, w: *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowania*, red. M. Skarżyński, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 32.
- JANOWSKA A., 1999: *Funkcje przestrzenne przedrostków czasownikowych w polszczyźnie*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- JANOWSKA A., 2000: *Związki frazeologiczne w funkcji podstaw słowotwórczych*, w: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4 konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Katowice 27–29 września 2000 r.*, red. K. Kleszczowa, L. Selimski, Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- JANOWSKA A., 2007: *Polisemia staropolskich czasowników. Źródła, swoistość, konsekwencje*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- KLESZCZOWA K. (red.), 1996: *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- KLESZCZOWA K., 2003: *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- KLESZCZOWA K., 2004: *Przypadek i prawidłowość w przemianach systemu słowotwórczego*, „Poradnik Językowy”, 2/2004, s. 51–66.
- KLESZCZOWA K., 2007: *Słowotwórstwo gniazdowe na usługach lingwistyki diachronicznej*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, T. 52: *Diachronia w badaniach nad językiem i w dydaktyce szkoły wyższej*, Cz. 2, red. S. Gala, Łódź.
- NIEWIARA A., 2003: *Zmiany semantyczne w ujęciu panchronicznym*, w: *Śląskie studia lingwistyczne*, red. K. Kleszczowa, J. Sobczykowa, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- REJTER A., 2006: *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- SKARŻYŃSKI M., 2003: *Czasowniki jako centra gniazd słowotwórczych*. Z prac nad III tomem Słownika Gniazd Słowotwórczych współczesnego języka ogólnego, w: *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowania*, red. M. Skarżyński, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- WYDRA W., RZEPKA W. R., 1984: *Chrestomatia staropolska. Teksty do 1543*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ZWOLIŃSKI A., 2008: *Nieumiarkowanie*, Radom: Polwen.

**O łakomstwie słów parę. Polskie leksemy o rdzeniu *łacz-/łak-*
(streszczenie)**

W artykule zaprezentowana została rodzina leksykalna o rdzeń *łacz-/łak-*. Materiał liczący pięćdziesiąt jeden słowoform, wyekscerpowany ze wszystkich dostępnych źródeł leksykograficznych rejestrujących słownictwo historyczne, zaprezentowany został w postaci gniazda słowotwórczego. Celem analiz było pokazanie wewnętrznej struktury relacji motywujących pomiędzy centrum gniazda *-*olkati, olčō* a grupą wyrazów o różnym stopniu pochodności. Analizy stanowią próbę odpowiedzi na pytanie, jak były budowane formacje o rdzeniu *łacz-/łak-*. (Re)konstrukcja gniazda posłużyła omówieniu dostrzeżonych przeobrażeń, jak również określeniu charakteru zmian w znaczeniach badanych jednostek.

Zaprezentowane w artykule wzory połączeń sufiksów pozwoliły prześledzić drogi słowotwórczego rozwoju poszczególnych formacji, umożliwiły również wskazanie najważniejszych przeobrażeń dla gniazda o rdzeniu *łacz-/łak-* procesów.